

ХРЕМАТИСТИКА ЯК "РЕЛІГІЯ ГРОШЕЙ" ТА ДВІ КРИЗИ СУЧАСНОСТІ

У статті аналізується процес становлення сучасного фінансово-орієнтованого типу соціально-економічного світогляду під кутом зору запропонованого Аристотелем поняття "хрематистика", що у контексті сучасності позиціонується як "релігія грошей".

Ключові слова: економіка, хрематистика, "релігія грошей", фінансизм, консумеризм, економічна криза, духовна криза, соціально-економічні настанови, економічна аксіологія.

Не дивлячись на парадоксальність вислову "релігія грошей", саме цей феномен досить точно репрезентує соціокультурні процеси сучасної цивілізації. Цей "оксюморон" досить доречно вживати у контексті Аристотелевої хрематистики (від грец. *χρηματιστική* – збагачення), що у межах спадщини останнього розглядається як мистецтво накопичувати гроші та майно. Сучасні процеси у соціально-економічному житті – як українського суспільства, так і європейської цивілізації в цілому – здебільшого реалізовується саме у вимірі тих негативних для соціального поступу характеристик, які грецький мислитель приписував хрематистичним явищам у економічному житті полісу.

Сучасне суспільство розвивається згідно досить суперечливої, з точки зору соціальних цінностей, настанови, згідно якої гроші стають основною культурною "цінністю". Саме така настанова, згідно якої основною ціллю людського життя є не соціальна кооперація у вирішенні економічних проблем суспільства задля спільного блага, а саме максимальне накопичення фінансових ресурсів як самоцілі – пронизує фактично усі сфери сучасного соціального життя. Саме на фінансові потоки сфокусовано сьогодні головну увагу "homo consumericus" [термін Ж. Ліповецькі] як новітнього етапу у "еволюції" людської свідомості.

Відповідно, фінансово орієнтована свідомість стає сьогодні центральною ланкою у структурі соціально-економічних настанов, що дозволяє розглядати її у якості основного ресурсу суспільної влади. Але, як вказував у своїх дослідженнях ще Аристотель, "на правильном пути исследования стоят те, кто определяет богатство и искусство наживать состояние как нечто отличное одно от другого" [2, с. 392]. В "Нікомаховій етиці" Аристотель відзначає, що "богатство – это, конечно, не искомое благо, ибо оно полезно, т. е. существует ради чего-то другого" [1, с. 59] і далі продовжує: "богатство относится к используемым вещам, и лучше всех пользуется всякой вещью тот, кто обладает соответствующей добродетелью" [1, с. 121], маючи на увазі таку чесноту як щедрість.

У такий спосіб античний мислитель доводить, що гроші, як соціальний феномен, не виконують функції підтримки людського життя як такого, адже "богатство может оказаться прямо-таки не имеющим никакого

смысла, и человек, обладающий им в преизобилии, может умереть голодной смертью, подобно тому легендарному Мидасу, у которого вследствие ненасытности его желаний все предлагавшиеся ему яства превращались в золото" [2, с. 392]. Однак, в сучасному світі ми опинилися в ситуації, коли фінанси поступово набули статусу базисної основи економічного життя суспільства. І варто зважити, що не дивлячись на критику в античні часи, така трансформація відбувалася перманентно і має сьогодні досить суттєве – як теоретичне, так і практичне – підґрунтя.

Формуванню фінансово-центричних настанов передувала багатвікова традиція, елементи котрої ми можемо прослідкувати як у середньовічній культурі з її індульгенціями, так і на більш пізніх етапах розвитку християнського світогляду. Власне як католицька, так і православна церква завжди були інструментом накопичення фінансового багатства, в тому числі і земельного капіталу, що забезпечував відповідний фінансовий статус в умовах "першої хвилі" цивілізаційного поступу. Ті ж вади були характерні Протестантизму, котрий власне і спричинив формування капіталістичної етики на рівні соціальної свідомості та сприяв теоретичному і практичному обґрунтуванню провідної соціальної ролі фінансового капіталу, приписавши йому функції головної "ціннісної" складової соціально-економічного світогляду.

Власне вперше цей феномен, як відомо, теоретично осмислив М. Вебер у своїй роботі "Протестантська етика і дух капіталізму". Дослідник звернув увагу, що засобами формування відповідних етико-господарських настанов, що мали релігійне підґрунтя, був сформований новий тип економічного мислення. Але в умовах сучасного фінансового капіталізму ми спостерігаємо вже виключно консумеристську спрямованість накопичення капіталу, без жодних релігійно ангажованих поведінкових настанов. Такий тип соціального світогляду перетворює нас на власників речей, які в кінцевому рахунку не задовольняють наші потреби. Однак, не дивлячись на це, "суспільство споживання" наполегливо продовжує рухатись у напрямі накопичення фінансового капіталу та закріплювати позиції хрематистики у напрямі її домінування над економічною системою як такою.

Спричинена фінансово орієнтованим стилем соціально-економічної поведінки фінансова криза мала б сприяти переосмисленню хрематистичних явищ в економічному житті сучасного суспільства, тоді як економічна свідомість сучасної цивілізації продовжує відстоювати доцільність саме хрематистичного стилю соціальної поведінки та продукувати відповідний тип особистості, незважаючи на його соціально-економічну неефективність. Такий стиль соціально-економічної "стратегії" дозволяє нам розглядати фінансовий редуccionізм як такий тип соціально-економічного мислення, який є цілком аналогічним до релігійних мисленнєвих структур, що переносяться сьогодні у сферу економічної свідомості, адже йдеться про віру в ефективність тих соціально-економічних настанов, котрі не спричиняють у сучасних умовах конструктивних соціально-практичних наслідків у розвитку економічної системи суспільства.

Сучасне суспільство фактично згенерувало своєрідну "фінансову релігію" або "релігію споживання", котра підмінила традиційні релігійні настанови, що спричинило не лише кризу економічну, але і кризу в духовному просторі сучасної цивілізації. Власне, сучасна фінансова економіка посіла провідне місце у суспільному світогляді та вступила в протиріччя з класичними формами релігійної свідомості. При цьому майже не докладається зусиль задля комплексного осмислення соціальних проблем – економічних, політичних та духовних. Сучасний спосіб розв'язання соціальних проблем орієнтовано скоріше на роботу з абстрактною формою, ніж з конкретним змістом, адже штучні "цінності" консумеризму не сприяють вирішенню нагальних проблем сучасності як у сфері економіки, так і політики та екології.

Основними характеристиками сучасних цивілізованих суспільств стають фінансово-хрематистична та консумеристська настанови, котрі спричиняють ментальні дезорієнтації як на рівні індивідуальної, так і соціальної економічної свідомостей. Економічна криза сучасності, на наш погляд, покликана до життя саме такими дезорієнтаціями на рівні економічного мислення, подолання котрих вимагає суттєвої трансформації економічної аксіології. Адже в умовах сучасності ми спостерігаємо не лише секуляризацію як світський вимір осмислення духовних цінностей, але і поступову нівеляцію цих цінностей як таких, їхнього заміщення цінностями виключно матеріального, консумеристського характеру.

Головною настановою сучасного суспільства стає споживання матеріальних благ, яке поступово перетворюється на самоціль. Як зазначив відомий французький філософ-постмодерніст Ж. Бодрійяр у своїй роботі "Суспільство споживання. Його міфи та структури": феноменологія споживання "представляє собою законченну стадію в еволюції, котра починається з простого изобилія товарів и через образованные цепи объектов потребления доходит до всеобщего координирования действий и времени" [3, с. 7–8], показавши у такий спосіб необмежену владу консумеристсько-хрематистичного дискурсу над свідомістю сучасної людини.

Маніпуляція споживацькими потребами спричинена сьогодні необхідністю створення нескінченного потоку штучних споживчих потреб, які позиціонуються у якості основного телосу соціальної та індивідуальної активності. В таких умовах усі цінності, які не мають фінансового виміру, витісняються на периферію людської свідомості, а фінанси (хрематистика) – незважаючи на застереги Аристотеля – трансформуються із засобу на самоціль. Фінансово-консумеристська настанова в економічній свідомості та концепція "золотого мільярду" власне і сформовані під впливом ідеї "щасливого споживача" [термін Ж. Бодрійяра] як ідеалу монетаристської ідеології, що поступово трансформувалась до мисленевих структур фінансово-релігійного світогляду.

Відповідно, соціально-економічне життя сучасності характеризується конкуруванням "релігії грошей" з традиційними релігіями, коли структури релігійного мислення залучаються до вжитку на рівні функціонування

економічних настанов. У такий спосіб, здійснено досить успішну спробу створення субститути релігійної свідомості та підміни духовних цінностей класичних релігій матеріальними цінностями "релігії грошей" та відповідного культу фінансизму. Сьогодні ми спостерігаємо зсув парадигми у сфері ціннісних настанов суспільства від морально та духовно орієнтованих до суто фінансових. Цю цивілізаційну кризу духовності передрікав ще у минулому столітті відомий філософ-екзистенціаліст К. Ясперс [10], але в умовах сучасного світу ми спостерігаємо вже не тенденції до її формування, але власне кульмінацію духовної кризи та деструктивні наслідки її соціального домінування.

Досить закономірними стають у такій ситуації дослідження щодо "кіncia економіки" [11], що по суті ґрунтуються на фактах трансформації дійсної економіки на економіку віртуалізовану – фінансові процеси, які покладено в основу економічної "діяльності" сучасної цивілізації. Сьогодні ми залучені до процесів щоденного "обґрунтовування" доцільності споживання товарів та послуг, продукування "хибних" конsumerистських потреб засобами перманентного рекламування. Індивідуальна фінансова активність спрямовується сьогодні рекламною індустрією, яка стає одним із основних механізмів поширення "економіки вражень" як "нової економічної ери, коли кожен бізнес має організовувати пам'ятні події для своїх споживачів" [13].

Зміна світоглядних пріоритетів спричиняє трансформацію суспільної картини світу, коли фінансово-конsumerистські настанови набувають "релігійного" звучання і поступово заміщають у нашій свідомості цінності духовні та гуманістичні. Ще Ж. Бодрійяр в 70-х роках минулого століття вказував, що "ми находимся здесь в очаге потребления, который представляет собой тотальную организацию повседневности" [3, с. 8]. Французький мислитель вів мову про швидке зростання темпів матеріального споживання і наголошував, що йдеться про "віру у всесилля знаків" та відповідне "накопичення знаків щастя" [3], розставляючи акценти у ірраціональній площині смислових вимірів подібних соціально-світоглядних настанов.

Варто наголосити також, що поряд зі зростанням темпів матеріального споживання у сучасних умовах змінюється і природа грошових знаків, адже реальний сектор економіки, що спирався на матеріально-виробничу активність, поступово трансформується у віртуальну фінансову активність інформаційної економіки, котра продукує грошові знаки, не підкріплені виробничими відносинами. Як відзначає у своїх філософсько-економічних дослідженнях В. Ільїн: "гроші сьогодні – ... це не виникаючі об'єктивно, а створювані суб'єктивно гроші ... що не виключає суб'єктивної сваволі. Це і є основою монетаристської свідомості, котрій характерний вибір суб'єктивний, котрий, як правило, ігнорує об'єктивносущнісні підґрунтя людського буття" [7, с. 50].

В умовах сучасного масового суспільства монетаристський підхід розглядається як креативно-інновативний напрям соціально-економічних міркувань і, відповідно, більшість досліджень – як економічних, так і

соціологічних – слідує фінансово орієнтованій раціональності, показуючи переваги такого стилю мислення у сфері бізнес-діяльності. Однак, раціональні, на перший погляд, рішення далеко не завжди спричиняють раціональні наслідки. Таким не надто раціональним наслідком раціонально обґрунтованої віртуальної фінансової політики стала і економічна криза, котра по суті має фінансову природу.

Не надто раціональними є і екологічні наслідки, що стали результатом задоволення "раціональних" потреб людства. Тому мова має йти і про економічну відповідальність сучасного покоління – як у вимірі екологічному, так і соціально-політичному – щодо стратегії загальноцивілізаційного розвитку, що змушує глибоко замислитись над збалансуванням деструктивних наслідків, що вже спричинені. Тому нагальним завданням сучасності стає дослідження можливостей формування нового типу економіки та переосмислення переваг і недоліків тієї "неоекономіки", що виникла в результаті так званої економічної революції, і яку цілком правомірно вважати "фінансовою економікою" або фінансомікою [7, с. 48–49].

Сьогодні мова йде також і про формування "фінансової влади", процес реалізації котрої В. Ільїн називає фінансизмом [7, с. 50]. Еволюцію даного феномену дослідник описує наступним чином: "економіка породжує явище фінансів, з них виникає фінансовий капітал, його продукт – фінансова послуга, котра дозволяє грошам бути центральною ланкою економічних подій... Фінансові послуги – це кредит, з котрого виникає позичковий капітал, а з нього – відсоткова ставка... фінансовий успіх постає у якості мірила значення та шкали цінностей" [7, с. 50].

Саме тому ми опинились у ситуації, коли "логіка фінансової економіки – це логіка фінансового зиску" [4, с. 452]. У таких світоглядних умовах духовна криза стає цілком закономірним наслідком, адже "при такій постановці проблеми людина просто не ідентифікується з духовним; останнє замінюється різними зовнішньо привабливими благами, в тому числі і грошима" [7, с. 170]. Разом з тим, варто зауважити, що надмірне накопичення фінансів (хрестоматистика) може спричинити і кризу соціально-економічних процесів [14]. В сучасних умовах домінування хрестоматистики над економікою і спричинило фінансову кризу шляхом створення та поширення доларової інфляції на економіки інших країн [9], що в свою чергу спричинена відміною принципів "золотого стандарту".

В умовах сучасного світу фінансові настанови поступово витіснили духовні цінності з нашого повсякденного життя, створивши конфлікт між такими світоглядними типами як релігія та перманентно орієнтована на "цінності" консумеризму "економічна наука". Досить суттєву роль у формуванні такої ситуації відіграла і математична модель світу, що активно використовується з часів Галілея, на що вказував Е. Гуссерль в своїй "Кризі європейських наук" [5]. Відповідно, цілком закономірним наслідком втрати "життєвого світу" у сфері економічної життєдіяльності стає створення штучної "вторинної реальності" у вигляді цифрової, фінансової моделі соціально-економічного життя.

У такий спосіб відбувається підміна життєвого світу реальної економіки математичною схемою фінансово обґрунтованих моделей світу.

Недарма в межах сучасного філософського дискурсу з'являється термін "фінансова цивілізація", що спонукає нас до усвідомлення тих якісних змін, що відбулися в економічній свідомості, а саме становлення економічного редукціонізму у якості основного економічного механізму розвитку соціальних процесів. Небезпека економічного редукціонізму розкривається у його віртуальній природі, що ґрунтується на фінансовому капіталі, котрий редукує соціально-економічне життя суспільства виключно до системи фінансових розрахунків.

Як вказує один із сучасних дослідників економічних процесів інформаційної цивілізації: "каждому ясно, что любая экономическая деятельность направлена на результат. В современной культуре результат этот измеряется в деньгах, и потому экономика воспринимается как что-то, непременно связанное с деньгами. Но такое понимание экономики – явление сравнительно недавнее, поскольку деньги как единое средство обмена появились лишь около 800–600 г. до н. э., да и то лишь в некоторых частях света" [6, с. 14–15], тобто приблизно в той час, який К. Ясперс назвав осьовим часом історії. Однак, абсолютизація соціально-економічної ролі вторинного чинника економічних процесів, яким і є фінансова система, породжує не надто адекватне розуміння сутності цих "знаків щастя" та їх дійсної ролі у соціально-економічному розвитку суспільства та держави.

Фінансово орієнтована економіка позиціонує фінансовий рівень економічної системи не як вторинний, а як базовий рівень економіки як такої, внаслідок чого серцевиною парадигми соціально-економічного розвитку стають фінансові процеси в економіці. Гіпертрофована роль останніх створює соціально-психологічну матрицю економічного мислення, в межах котрої фактично усі провідні настанови людської поведінки визначаються таким критерієм як фінансовий інтерес: "інтенційність свідомості набуває суто грошового характеру... сьогодні ми стаємо свідками народження нової монетаристської ментальності" [8].

Отже, у процесі формування інформаційної економіки "третьої хвилі" цивілізаційного поступу відбувся якісний перехід від економізму до фінансизму. Так, В. Ільїн наголошує, що у сучасних умовах мова йде про "світглядну орієнтацію людини на суто раціонально-економічні цінності" [7, с. 40]. В даних умовах цілком доречно говорити не лише про духовну кризу особистості, але про духовну кризу цивілізації в цілому, аже саме в умовах коли "духовні ресурси виявляються вичерпаними" у особистості виникає потреба формування зовнішніх показників своєї самодостатності [7, с. 40]. Саме таким зовнішнім показником і стають фінанси, які є сьогодні мірилом успішності та особистісної самореалізації.

Культ фінансів став основною рисою сучасного суспільства, спричинивши світоглядну орієнтацію людини виключно на раціонально-економічні цінності. Адже, як було показано вище, фактично продукування хибних споживчих потреб сприяє трансформації економіки на своєрідну "релігію". Домінування психологічного впливу фінансового капіталу, його абсолютизація, спричиняє появу фінансового управління

соціальним життям, що, зважаючи на віртуальну природу останнього, є досить серйозною причиною для усвідомлення потреби формування нової, більш далекоглядної парадигми соціально-економічного поступу.

На наш погляд, у даному контексті мова, перш за все, має йти про морально орієнтовану економічну освіту, адже парадокс сучасної ситуації в освіті полягає в тому, що зростає кількість освічених людей, але спадає якість освіти, яку вони отримують. Цей соціальний парадокс спричиняє формування квазі-еліти, котра в результаті і продукує "фінансову релігію", не усвідомлюючи усіх деструктивних наслідків, котрі остання може спричинити в глобальних масштабах. Тому трансформація світоглядних засад економічної освіти стає, в умовах фінансової та духовної криз цивілізації, першорядним актуальним завданням.

До того ж, криза сучасної фінансової економіки має сьогодні стали характеристики і ми досить часто зустрічаємо міркування щодо можливості нової хвилі глобальної фінансової кризи [12]. У Європі навіть створено нову інституцію, діяльність котрої орієнтовано на аналіз даного феномену. Організація заснована Дж. Соросом і має назву INET – Інститут нової економічної думки. Цей інститут у провідних своїх дослідженнях вже робить наголос на потребі трансформації основної стратегії цивілізаційного розвитку, оскільки сучасна парадигма економічного мислення не створює достатньо засобів для конструктивного поступу у майбутньому.

Отже, сучасна модель економічної поведінки концентрована на настановах "релігії грошей", що характеризуються віртуально-цифровим домінуванням фінансизму. У соціально-практичному вимірі такий підхід поступово набуває беззмістовних характеристик, особливо в контексті усвідомлення зростання його ірраціональних наслідків. У такий спосіб криза фінансової економіки поступово сприяє світоглядній переорієнтації пріоритетів економічної діяльності, відбувається поступове усвідомлення того, що сучасні економічні цінності можуть набуті більш конструктивного суспільного виміру, якщо до економічної сфери привнести елементи духовності.

Саме тому новий тип економічного мислення має ґрунтуватись не на персональних економічних інтересах фінансового капіталу, а залучати до структури соціально-економічного світогляду і морально означені цінності. Відповідно, для подолання двох криз сучасності – фінансової та духовної – економічна активність суспільства мала б орієнтуватись не на жорстку фінансово обумовлену конкуренцію, а на духовно-гуманістичні настанови та відповідні їм моральні цінності, як більш продуктивний базис суспільного розвитку – як для окремих націй, так і для глобального суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 54–294. 2. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 375–644. 3. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарская. – М. : Республика, 2006.

– 269 с. 4. Генкин А. С. Частные деньги: история и современность. – М. : Альпина Паблишер, 2002. – 517 с. 5. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Д. В. Складнев. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 399 с. 6. Дханешвара-дас. Духовная экономика. Уроки из Бхагавад-гиты / Дханешвара-дас. – М. : Философская книга, 2011. – Том 1. В чем состоит экономическая проблема и как ее решить. – 408 с. 7. Ильин В. В. Философия богатства. Человек в мире денег. – К. : Знання України, 2005. – 495 с. 8. Кортунов В. В. Философия денег [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://artevik.narod.ru/society/phil_money/oglav.html. 9. Лебедев В. Великая амбиция // Вопросы философии. – 2003. – № 10. – С. 18–30. 10. Ясперс К. Духовная ситуация времени // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М. : Политиздат, 1991. – С. 287–418. 11. Berardi F. The Future After the End of the Economy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-flux.com/journal/the-future-after-the-end-of-the-economy/>. 12. Could the global bond market cause another financial crisis in 2013? [Электронный ресурс] // Sunday observer. – 2013. – 20 January. – Режим доступа: <http://www.sundayobserver.lk/2013/01/20/fea20.asp>. 13. Pine B. J., Gilmore J. H. The Experience Economy: Work Is Theater & Every Business a Stage: goods & services are no longer enough / B. Joseph Pine II and James H. Gilmore. – Boston : Harvard business school publishing, 1999. – 362 p. 14. The Cancerous Money Economy (Chrematistics) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gaianeconomics.org/chrematistics.html>.

Надійшла до редколегії 11.06.2014

Т. П. Глушко

ХРЕМАТИСТИКА КАК "РЕЛИГИЯ ДЕНЕГ" И ДВА КРИСИСА СОВРЕМЕННОСТИ

В статье анализируется процесс становления современного финансово-ориентированного типа социально-экономического мировоззрения с позиций предложенного Аристотелем понятия "хрематистика", которое в контексте современности позиционируется как "религия денег".

Ключевые слова: экономика, хрематистика, "религия денег", финансизм, конsumerизм, экономический кризис, духовный кризис, социально-экономические установки, экономическая аксиология.

T. P. Glushko

CHREMATISTICS AS A "MONEY RELIGION" AND TWO CRISES OF MODERNITY

The article is devoted to the analyses of contemporary financial-oriented socio-economic worldview from the Aristotle's point of view with his term "chrematistics", which is positioned in contemporary context as a "money religion".

Keywords: economy, chrematistics, "money religion", finansism, consumerism, economic crisis, spirital crisis, socio-economic attitudes, economic axiology.